

An analysis of the semantic features of the words “hard work” and “bitterness” in the Holy Quran with an emphasis on conceptual relationships

Rahman Oshryeh¹ | Sayyed Abdolrasoul Hosseinizadeh² | Fareshte Mohammadi³

1. Associate Professor, Department of Interpretation, Faculty of Quranic Sciences, Holy Quran University of Sciences and Education, Qom, Iran. E-mail: oshryeh@quran.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Quranic Sciences, Faculty of Quranic Sciences, Holy Quran University of Sciences and Education, Qom, Iran. E-mail: hossenzadeh@quran.ac.ir
3. Corresponding Author, PhD Student in Comparative Quranic Interpretation, Holy Quran University of Sciences and Education, Qom, Iran. E-mail: mohammadi1993.1372@gmail.com

Article info.	Abstract
Article type: Research Article Article history: Received 22 May, 2024 Received in revised form 3 July, 2024 Accepted 16 July, 2024 Published online 23 September, 2025 Keywords: The Holy Quran, Comparative analysis, Hardship and bitterness, Conceptual relations, Semantic components	The first step to gain the knowledge of the Quran is to carefully examine the meanings of its words. Recently, with the development of the semantics approach in Quranic studies, a new method has emerged in this field, the purpose of which is to discover the meanings of hidden layers in the verses of the Quran. In fact, in the semantics of any word, it is noteworthy that the given word has conceptual relations with a series of words, which, as a result, share meaning with a series of semantic elements and are different in some cases. For this reason, the method of understanding conceptual components can be used to examine conceptual relationships. The present article uses a descriptive-analytical method to investigate the semantic features of the words ‘hard work’ and ‘bitterness’ in the Holy Quran firstly in the literal senses of these words. Then, the other words that are similar to them are examined. At this stage, by considering hardship and bitterness as the focal point of this field, some words that have the most common components with these words in the Qur'an are introduced and compared. From the result of comparing the words, it is clear that ‘Lughob’ is suffering from hunger, thirst and fatigue, ‘Nasb’ is any type of physical and mental damage, ‘Waseb’ indicates the suffering that leads to happiness with patience, and ‘Kadh’ indicates a lack.
Cite this article: Oshryeh, R., Hosseinizadeh, S. A., & Mohammadi, F. (2025). An analysis of the semantic features of the words “hard work” and “bitterness” in the Holy Quran with an emphasis on conceptual relationships. <i>Journal of Ketab-e Qayyem</i>, 15(2), 67-82. http://doi.org/10.30512/kq.2024.21671.3890	
 © The author(s). Publisher: Meybod University. DOI: http://doi.org/10.30512/kq.2024.21671.3890	

Extended Abstract

Introduction

Semantics, as one of the major branches of linguistics, plays a crucial role in the accurate understanding of religious texts, especially the Holy Qur'an. This discipline uncovers the hidden layers of meaning by analyzing the conceptual relationships among words. The present study aims to examine the semantic components of the Qur'anic terms "miḥna" (tribulation) and "marārah" (bitterness) and their conceptual relationships with related words. Although these terms share the general notion of suffering and hardship, each possesses unique semantic nuances, which are explored in this research.

Methodology

Semantic components are the features that break down a word into smaller conceptual parts to allow for more precise understanding. These features define the conceptual relationships between words and help to describe meanings more accurately. For instance, in analyzing the word miḥna, features such as "trial," "hardship," and "the unveiling of inner truth" can be identified. The word miḥna, derived from the root M-Ḥ-N, refers to a trial or difficulty that reveals internal realities. In verse 3 of Surah Al-Ḥujurāt, the term is used in the sense of purification. On the other hand, marārah, from the root M-R-R, signifies bitterness and suffering, as seen in verse 46 of Surah Al-Qamar, where it alludes to the bitterness of the Day of Judgment. These two terms are frequently used metaphorically in religious and hadith literature to express suffering and hardship. A comparative analysis of the Qur'anic words related to miḥna and marārah is presented in this research.

Findings

Lugūb: This word appears only twice in the Qur'an (Qaf 50:38 and Fāṭir 35:35) and denotes fatigue or exhaustion resulting from activity. In Surah Qaf (50:38), the negation of lugūb in reference to God refutes the Jewish belief that God became tired after creating the universe. In Surah Fāṭir (35:35), the absence of lugūb in paradise highlights the freedom of the righteous from any form of fatigue.

Alam: Occurring 75 times in the Qur'an, alam refers to general pain and suffering. In verses such as Surah An-Nisā' (4:104), it refers to the pain of war injuries, while in verses like Surah Al-Baqarah (2:10) and Hūd (11:102), it describes the painful torment of the afterlife. Unlike lugūb, which is limited to physical exhaustion, alam encompasses both physical and emotional pain.

Naṣab: This word refers to suffering and hardship resulting from exertion. In Surah At-Tawbah (9:120), it refers to the hardships endured by the mujahideen, and in Surah Al-Kahf (18:62), it refers to the fatigue experienced by Moses (PBUH) during his journey. Unlike alam, which may arise without a specific cause, naṣab usually results from effort or activity.

Waṣeb: Occurring only twice in the Qur'an (Aṣ-Ṣaffāt 37:9 and An-Naḥl 16:52), this word implies persistent and enduring suffering. In Surah Aṣ-Ṣaffāt (37:9), it refers to the eternal punishment of devils. Unlike naṣab, which is temporary, waṣeb emphasizes continuous suffering.

Kadh: This term appears in Surah Al-Inshiqāq (84:6) and refers to toil accompanied by hardship in pursuit of divine meeting. Unlike ‘anat, which has a negative connotation, kadh can be positive and lead to spiritual growth.

Kabad: This word, found in Surah Al-Balad (90:4), indicates the inherent hardship of human life, suggesting that humans encounter difficulties throughout their existence.

‘Anat: Mentioned five times in the Qur'an, ‘anat refers to suffering caused by sin and disobedience. Verses like At-Tawbah (9:128) and Al-Hujurat (49:7) address the negative consequences of rebellion and turning away from God.

Conclusion

The analysis of the semantic components of the words related to miḥna and marārah in the Holy Qur'an reveals that, while all these words share the general theme of suffering and hardship, each involves subtle distinctions. Some, like kadh and kabad, may have a positive aspect that contributes to human growth, while others, like ‘anat, are the result of sin and disobedience. Additionally, terms such as lugūb and naṣab focus on physical hardship, whereas alam encompasses both physical and emotional sufferings.

تحلیلی بر مؤلفه‌های معنایی واژگان «محنت و مرارت» در قرآن کریم با تأکید بر روابط مفهومی

رحمان عشریه^۱ | سیدعبدالرسول حسینی زاده^۲ | فرشته محمدی^۳

۱. دانشیار گروه تفسیر، دانشکده علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. رایانامه: oshryeh@quran.ac.ir
۲. دانشیار گروه علوم قرآن، دانشکده علوم قرآنی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. رایانامه: hossenzadeh@quran.ac.ir
۳. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی قرآن، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. رایانامه: mohammadi1993.1372@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	هدف: معناشناسی به عنوان یکی از مهم‌ترین شاخه‌های زبان‌شناسی، به تحلیل مفهومی واژگان و روابط بین آن‌ها می‌پردازد. در زمینه مطالعات قرآنی، این رویکرد به ما کمک می‌کند تا به درک عمیق‌تری از معانی واژگان قرآن دست یابیم. مقاله حاضر به بررسی مؤلفه‌های معنایی واژگان «محنت و مرارت» در قرآن کریم و تحلیل معنایی آنها و واژه‌های مرتبط با آنها در آیات قرآن می‌پردازد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۲	روش پژوهش: این تحقیق به شیوه توصیفی-تحلیلی با رویکردی قرآنی انجام شده است. ابتدا معانی لغوی واژگان «محنت» و «مرارت» تشریح می‌شود و سپس با تحلیل واژه‌های هم‌معنا و مرتبط با آنها در قرآن، نظیر «لُغُوب»، «أَلَم»، «نَصَب»، «وَصَب»، «كُدْح»، «كَبَد» و «عَنْت»، روابط مفهومی آنها بررسی می‌شود.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۰۳	یافته‌ها: در این پژوهش، واژه‌ها بر اساس معانی و دلالت‌هایشان تجزیه و تحلیل شدند. واژه «لُغُوب» به رنج ناشی از گرسنگی و خستگی اشاره دارد، درحالی‌که «أَلَم» بر درد و رنج شدید دلالت می‌کند. «نَصَب» شامل آسیب‌های جسمی و روحی است و می‌تواند بار معنایی مثبت یا منفی داشته باشد. واژه «وَصَب» به تشدید و استمرار رنج‌های دائمی اشاره دارد، ولی «كُدْح» تلاشی است که نتیجه آن می‌تواند منجر به رشد و سعادت شود. واژه «كَبَد» نشانی از سختی‌های زندگی انسانی است که بدون صبر و شکیبایی به تباهی می‌انجامد و «عَنْت» به سختی‌های ناشی از گناهان ارتباط دارد و نشانگر پیامدهای منفی آن در زندگی انسان است.
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۲۶	نتیجه‌گیری: مؤلفه‌های معنایی واژگان «محنت و مرارت» نشان می‌دهد که رنج‌ها و دشواری‌ها می‌توانند دو رویکرد مثبت و منفی داشته باشند. واژگانی چون «كُدْح» و «كَبَد» به رشد و تکامل انسان کمک می‌کنند، ولی واژه‌هایی مانند «عَنْت» بر مشکلات و خسارات ناشی از گناهان تأکید دارند. به‌طور کلی، تحلیل تطبیقی این واژه‌ها در قرآن به درک عمیق‌تری از معانی و روابط مفهومی آنها منجر می‌شود که در جایگاه شناخت بیشتر از آموزه‌های دینی و اخلاقی قرآن اهمیت بسیاری دارد.
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱	

کلیدواژه‌ها:

قرآن کریم، تحلیل تطبیقی، محنت و مرارت، لغوب، مؤلفه‌های معنایی.

استناد: عشریه، رحمان؛ حسینی زاده، سیدعبدالرسول و محمدی، فرشته. (۱۴۰۴). تحلیلی بر مؤلفه‌های معنایی واژگان «محنت و مرارت» در قرآن کریم با تأکید بر روابط مفهومی. کتاب قیّم، ۱۵ (۲)، پیاپی: ۳۳، ۶۷-۸۲.

DOI: <http://doi.org/10.30512/kq.2024.21671.3890>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه میبد.

۱. طرح مسئله

علم معناشناسی یکی از شاخه‌های علم زبان‌شناسی است که از ابتدای قرن بیستم در مطالعات آکادمیک مطرح شده است. این دانش به بررسی علمی معنا می‌پردازد و از این رو، می‌توان آن را «دانش معنا» نام نهاد (قائمی‌نیا و فتحی، ۱۳۹۹، ص ۱۴). امروزه در معناشناسی توجه به روابط مفهومی واژگان با یکدیگر از اهمیت بسزایی برخوردار است. دانشمندان معتقدند، برای دستیابی به شناختی دقیق از معنای یک واژه، باید آن را با توجه به روابط درونی میان عناصر زبان مورد بررسی قرار داد (باقری، ۱۳۷۴، ص ۲۹۶). ایزوتسو اولین کسی بود که به استفاده از این علم برای کشف معانی قرآن کریم پرداخت. او معتقد بود که واژگان قرآن کریم را باید در بستر دستگاه معنایی آن در کل قرآن مورد بررسی قرار داد و با کشف روابط موجود در نظام معنایی آن، به کشف زوایای مختلف معانی آن واژگان پرداخت.

با توجه به این نگاه، اصطلاح روابط مفهومی و حوزه‌های معنایی در قرآن کریم در تحقیقات قرآنی وارد شد که عبارت از کنار هم قراردادن واژگانی است که بیانگر یک تصور کلی و مشترک هستند (ایزوتسو، ۱۳۶۱، ص ۲۵). از سوی دیگر، موضوع ارتباط لفظ و معنا که از آن با تعبیری همچون آوامعنایی، فونوسمانتیک و نظم‌آهنگ نیز یاد شده، مبحثی مهم و دیرینه در مطالعات زبانی است. از آنجا که قرآن کریم امری از مقوله زبان است، این ارتباط را به خوبی در این متن مقدس می‌توان دید (برای کسب اطلاع بیشتر ر.ک: خوش منش، ۱۳۹۶، ص ۷۶).

در قرآن کریم واژه‌های زیادی بر رنج و محنت با بار معنایی مثبت و منفی به کار رفته است. برای دست‌یافتن به این الفاظ، نیاز به بررسی عمیق لایه‌های آیات قرآن کریم است. هدف پژوهش حاضر تبیین ظرائف معنایی واژگان حوزه معنایی «محنت و مَرارت» است. به همین جهت، با بررسی واژگان مترادف با محنت و مَرارت تلاش می‌شود تا به اندازه وسیع پژوهش، مؤلفه‌های معنایی واژگان همسو در این حوزه معنایی در مقایسه با محنت و مَرارت بیان گردد. این مقاله در صدد است تا به این پرسش‌ها پاسخ دهد: ۱. مؤلفه‌های معنایی واژگان «محنت و مَرارت» در قرآن کریم چیست؟ ۲. رابطه مفهومی آنها چگونه است؟ در همین راستا، در مرحله اول معنای لغوی این واژگان تبیین می‌شود. سپس، برای دستیابی به معنای دقیق هر واژه، تفاوت‌ها و شباهت‌های آن با سایر واژگان هم‌معنا تحلیل و تطبیق می‌گردد. واژگان مطرح‌شده در این بخش عبارت است از: «لُغُوب» (ق: ۳۸/۵۰)، «أَلَم» (نساء: ۱۰۴/۴)، «نَصَب» (توبه: ۲۰/۹)، «وَصَب» (صافات: ۹/۳۷)، «كَذَح» (انشقاق: ۶/۸۴)، «كَبَد» (بلد: ۴/۹۰) و «عَنَت» (توبه: ۱۲۸/۹).

۲. پیشینه تحقیق

بیشتر آثار پژوهشی نزدیک به موضوع «محنت و مَرارت»، به مباحث پراکنده و دور از موضوع مورد بحث پرداخته‌اند. از پژوهشگران معاصر، جودوی، شایق و مدواری (۱۳۹۹) در مقاله «از کدح تا لقاء الله، بازخوانی اجتماعی و سیاسی امکان «لقاء الله»، به بیان وجوه اختلافی و تناقض مطرح‌شده در دیدگاه‌های مختلف پیرامون آیه ۶ سوره انشقاق ذیل مفهوم لقاء الله پرداخته‌اند.

احمد اسدی، غلامی و نصرتی (۱۳۹۵) در مقاله «معناشناسی واژه کبد در قرآن کریم با الهام از روش توشیهکو ایزوتسو» به بررسی معنای واژه «کبد» و واژگان متضاد و قریب‌المعنی با آن پرداخته و با موازنه ساختاری متن در چند مرحله آن را تجزیه و تحلیل نموده‌اند.

با وجود تلاش‌هایی که در حوزه‌های مختلف معارف اسلامی صورت گرفته است. جای خالی پژوهشی متمرکز بر واژه‌پژوهی کلمات قرآن کریم احساس می‌شود. در واقع، اقدام ارزشمندی که به شناخت بیش‌تر واژگان و فوائد بعدی در معارف اسلامی منجر می‌شود، این است که در پژوهشی روشمند، ظرافت‌های معنایی واژگان «محنت و مرارت» و سایر کلمات قرآنی همسان به دست بیاید. ازاین‌رو، در تحقیق حاضر تمرکز بر تبیین مؤلفه‌های معنایی رنج، محنت و مرارت و سایر واژگان مرتبط آن در قرآن کریم است.

۳. مفهوم‌شناسی

در ادامه، به مفهوم مؤلفه‌های معنایی اشاره می‌شود.

۳-۱. مؤلفه‌های معنایی

معناشناسان برای مطالعه دقیق واژه‌ها، مفاهیم آن‌ها را به شاخصه‌هایی تجزیه می‌کنند که هر کدام از آنها برای فهم صورت زبانی یک واژه، مؤلفه‌های معنایی به خصوصی محسوب می‌شوند (صفوی، ۱۳۹۷، ص ۷۸). در واقع، این مؤلفه‌های معنایی، مجموعه‌ای از ویژگی‌هایی هستند که مفهوم یک واژه را ایجاد نموده و سبب توصیف دقیق از رابطه‌های معنایی در یک جمله می‌شوند و روابط مفهومی را در سطح واژه ارائه می‌کنند (پالمر، ۱۳۴۶، ص ۱۴۷). از مجموع این مؤلفه‌های معنایی، یک معنای وسیع‌تری از واژه بیان می‌شود که استخراج آنها در تحلیل معنایی از اهداف پژوهش است و می‌توان آنها را از متن یا از بافت آن استخراج نمود (پالمر، ۱۳۴۶، ص ۱۵۳). در این روش، از واژه‌های مد نظر، تعریف جامع و دقیق‌تری ارائه می‌گردد و حد و مرز معنایی واژگان مشخص می‌شود (آزادی، ۱۳۸۴، ص ۳۱). بنابراین، مؤلفه‌های معنایی یک واژه و مقایسه آن‌ها با واژگان مترادفش، معنای دقیق‌تر هر کدام از آن واژگان و جایگاه و کاربرد آنها در موقعیت‌ها و در جملات مختلف به دست می‌آید و بر حسب شرایط مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۳-۲. محنت و مرارت

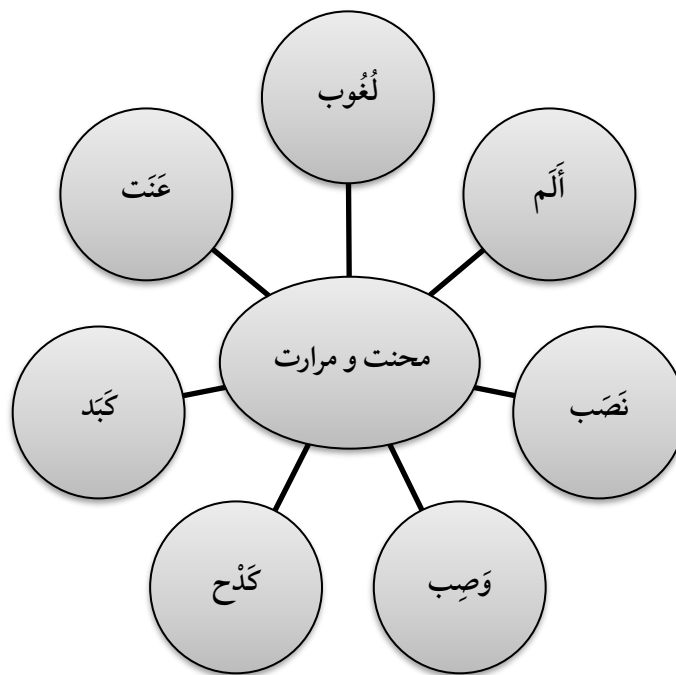
واژه «محنت» از ریشه (م/ح/ن) به مفهوم آزمایش کردن (قرشی، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۲۴۱) و نیز، به معنی سختی‌ای است که آدمی به واسطه آن مورد آزمایش قرار می‌گیرد تا آنچه در دل نهفته دارد، نمایان شود. وقتی در مورد شخصی گفته می‌شود: او را امتحان کردم، بدین معنی است که نظاره کردم تا ببینم تغییر و تحولات او به کجا ختم می‌شود (فراهیدی، ۱۴۱۴، ج ۳، ص ۱۶۸). طریحی در معنای «امْتَحَنَ» در ذیل آیه ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ﴾ (حجرات: ۳/۴۹) آورده است: «أَي أخلصها، وقيل اختبرها يقال اِمْتَحَنْتُ الذهب والفضة: إذا اذنبتهما لتخبرهما. يقال مَحَنْتُهُ مَحْنًا من باب نفع و اِمْتَحَنْتُهُ أَي اختبرته» (طریحی، ۱۳۷۵، ص ۲۴۳). وی اشاره می‌کند که مراد از آزمودن طلا و نقره، ذوب کردن آنها است که واژه شناسان دیگر نیز، به این معنی اشاره کرده‌اند (حمیدی، ۱۴۲۰، ص ۶۲۴۱).

«مَرَاة» از ریشه (م/ر/ا) به مفهوم آزار، رنج، سختی، محنت و دشواری است (جوهری، ۱۴۱۴، ج ۵، ص ۱۵۲). این واژه در قرآن کریم در آیات مختلف در ساختارهای متفاوت آمده است. از جمله در آیه ﴿بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَ أَمْرٌ﴾ (قمر: ۵۴/۴۶)؛ «بلکه موعدشان قیامت است و قیامت [بسی] سخت‌تر و تلخ‌تر است»، به معنی تلخی استعمال شده است که به تلخ‌ناکی قیامت اشاره دارد. این واژه متضاد با حلاوت (شیرینی) است. علامه طباطبایی ذیل این آیه بیان داشته است که این آیه به تلخ‌کامی که در قیامت بر سرگنه‌کاران خواهد آمد، اشاره می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۸۴). از موارد دیگر استعمال این واژه می‌توان به سخن گهربار امام علی (ع) به تلازم تلخی دنیا و شیرینی آخرت و عکس آن اشاره کرد: «مَرَاةُ الدُّنْيَا، حَلَاوَةُ الْآخِرَةِ وَ حَلَاوَةُ الدُّنْيَا، مَرَاةُ الْآخِرَةِ» (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۵۱)؛ «تلخ‌کامی دنیا، شیرین‌کامی آخرت و شیرین‌کامی دنیا، تلخ‌کامی آخرت است.» بدین

معنی که این دو لازم و ملزوم یکدیگر هستند و عبارت حلاوت شیرینی و مرارت تلخی، استعاره‌ای برای خوشی و رنج و سختی است. واضح است، رنج در دنیا مقدمه‌ای برای شادکامی انسان در آخرت است و لذت‌های دنیوی موجب غفلت وی از آخرت است که محنت و رنج و عذاب در آخرت را به دنبال دارد (بحرانی، ۱۳۷۹، ص ۵۶۲). طبق آنچه بیان گردید، محنت و مرارت هر دو بر رنج و سختی دلالت دارند و هر دو واژه در قالب استعاری بر این مفهوم در آیات و روایات به کار رفته‌اند.

۴. تحلیل تطبیقی واژگان

در حوزه معنایی «محنت و مرارت»، واژگان و کلمات مختلفی را می‌توان معرفی نمود که هر کدام دایره مشترکی از مفاهیم و مصادیق را در کنار هم می‌سازند. در این پژوهش، برای فهم ظرافت‌های واژگان «محنت و مرارت» سعی شده است تا برخی واژگان به کار رفته در قرآن کریم که مؤلفه‌های معنایی همسو با این واژگان را دارند، مورد بررسی و مقایسه قرار بگیرند. در نگاه ابتدایی، واژگانی که در ادامه معرفی می‌شوند، هر کدام با توجه به اشتراکاتی که با کلمه «محنت و مرارت» دارند، می‌توانند در موارد استعمال رنج جانشین آن شده و به جایش به کار روند. در طرح گرافیکی ذیل، واژه «محنت و مرارت» در نقطه کانونی حوزه معنایی قرار گرفته است و کلماتی که بناست در این مقاله مطرح شوند، حول محور آن تنظیم گردیده‌اند.

۴-۱. لُغُوب

ریشه (ل/غ/ب) بر ضعف و رنج دلالت می‌کند و «لغوب» به مفهوم رنج و ناتوانی و مشقت است. ابن فارس در معنای این واژه بیان می‌کند: «أُتِيَ سَاغِباً لِأَغْبَاءٍ» (ابن فارس، ۱۳۹۹، ج ۵، ص ۲۵۶)؛ آمد درحالی که گرسنه و خسته و رنجور بود. دیگر لغویان نیز، لغوب را به رنج و ناتوانی و درماندگی و یا شدت درماندگی معنا نموده‌اند (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۷۲۴).

این واژه در قرآن کریم تنها دو بار به کار رفته است. یک مرتبه در آیه ﴿وَمَا يَنْتَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ﴾ (ق: ۵۰/۳۸) که خداوند می‌فرماید: ما آسمان‌ها و زمین و آنچه را میان آن دو وجود دارد، در شش مرحله آفریدیم و در آفرینش آنها هیچ رنجی به ما نرسید. به عقیده برخی از مفسران، لغوب معنای خستگی و درماندگی است و مقصود این است که خداوند متعال در آفرینش آسمان‌ها و زمین و هرچه در آن است، به رنج و خستگی مبتلا نشده و این بیانی است در رد افکار و پندار یهود که معتقد بودند، خداوند بعد از خلق آسمان و زمین، در روز شنبه دست از کار کشید و به استراحت پرداخت. از این رو، یهودیان بر این باورند که در روز شنبه نباید کار کرد (بیضاوی، بی تا، ج ۵، ص ۱۴۴). آیه دیگر دارای این واژه آیه ﴿... لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ﴾ (فاطر: ۳۵/۳۵) است که توصیف بهشتیان از زبان خودشان است. طبق این آیه، در بهشت انسان‌ها هیچ رنج و تعبى ندارند. در این آیه، نکره در سیاق نفی آمده است؛ یعنی در بهشت هرگز رنج و غصه و آسیب و درد و بیماری به سراغ ما نخواهد آمد. علامه طباطبایی بیان می‌کند که لغوب در این آیه، به معنای خستگی و رنجی است که در طلب معاش و غیر از آن بر انسان تحمیل می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۴۸). برخی مفسران معتقدند، از آنجا که نفی لغوب بعد از نفی نصب ذکر شده است، لغوب به معنای رنج و خستگی و نصب به معنای درد (وجع) است (طبری، ۱۴۱۲، ج ۲۲، ص ۹۲). آلوسی واژه لغوب را به «الکسل و الضجر» (کسالت و بدحالی) و نصب را به «العناء» (رنج) تفسیر کرده است. (آلوسی، ۱۴۱۷، ج ۳۲، ص ۳۷۲). از نظر زمخشری، «نصب» نفس مشقت و رنج و «لغوب» نتیجه آن است (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۶۱۴). دنیا ظرف نصب و لغب است و اغلب دارای بار منفی است.

۴-۲. اَلْم

واژه «اَلْم» از جمله الفاظی که بر محنت و مرارت دلالت دارد و به معنای درد است (ابن فارس، ۱۳۹۹، ج ۱، ص ۱۲۶). این واژه در ساختارهای مختلف بر درد و محنت اشاره می‌کند. مثلاً، واژه «تألم» بر معنای توجع (احساس درد) و یا «ایلام» که به معنای ایجاج (وارد کردن درد) و «الیم» به مفهوم مؤلم (درد آور) دلالت می‌کنند (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۵، ص ۱۸۶۳). این واژه ۷۲ مرتبه در ساختار الیم و ۲ بار در آیه ﴿إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ﴾ (نساء: ۱۰۴/۴) در قالب «تألمون» و ۱ مرتبه هم در ساختار «یألمون» به کار رفته است و از قتل و جراحات افرادی که در جنگ شرکت نموده‌اند و دچار این بلا شده‌اند، به اَلْم تعبیر شده است (طوسی، ۱۳۷۸، ج ۳، ص ۳۱۳). الیم در آیه ﴿... وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ...﴾ (بقره: ۱۰/۲) در وصف عذاب و عقاب به کار رفته و در آیات دیگری، این واژه به نوعی بر درد و محنت دلالت می‌کند. گاهی در وصف اخذ آمده است، مانند آیه ﴿... إِنْ أَخَذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ...﴾ (هود: ۱۰۲/۱۱) که شیخ طوسی بیان می‌دارد «و الاخذ نقل الشيء الى جهة الاخذ، فلما نقلهم الله الى جهة عقابه كان قد اخذهم به.... ثم اخبر تعالى ان اخذه للظالم مؤلم شديد» به این معنی که مراد از اخذ، انتقال شیء به طرف گیرنده است و چون خداوند، کافران ظالم را به مسیر عقاب و کیفر خود انتقال داده است؛ در نتیجه باید گفت، آن‌ها را به عقاب دچار کرده و در ادامه از دردناک بودن و شدت گرفتن ظالم خبر داده است و در دو آیه دیگر در وصف یوم ﴿إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ﴾ (هود: ۱۱/۲۶)، ﴿... فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ﴾ (زخرف: ۶۵/۴۳) ذکر گردیده است. در وصف یوم از آن جهت که درد و محنت در آن ظرف و زمان واقع می‌شود و گویا زمان مسبب درد و رنج بوده است (ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۱۶۲). در واقع، می‌توان گفت، توصیف واژه «یوم» به واژه «الیم»، مجاز عقلی و از توصیف عذاب به الیم واضح‌تر است؛ زیرا شدت عذاب به اوج خود رسیده است، به طوری که به نظر می‌رسد، ظرف زمانش را دردآور کرده است (ابن عاشور، بی تا، ج ۱۱، ص ۲۳۸). به باور برخی از صاحب نظران، معنی اصلی ماده «اَلْم»، درد شدید است و به ظهور و صدور درد اشاره می‌نماید و واژه «الیم» دلالت بر ثبات و پایداری درد دارد (بیضاوی، بی تا، ج ۱، ص ۴۲).

از نگاه مصطفوی، تفسیر واژه «الیم» به «مؤلم» ناموجه و ناشی از بی‌توجهی به حقیقت معنای این صیغه است. او معتقد است، توصیف عذاب و مثل آن به واژه الیم اشاره به شدت خود عذاب است و این توصیف روشن‌تر از آن است که بخواهیم عذاب را به مؤلم تفسیر نماییم (مصطفوی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۱۱۵). مراد از وصف عذاب به الیم در قرآن کریم، شدت آن است و الیم، از مؤلم در دلالت بر شدت عذاب رساتر است. عذاب الیم در این آیه مطلق است و شامل انواع دردها و ناگواری‌هاست. بنابراین، همه دردها و آسیب‌ها در عذاب الیم مندرج است. همچنین، زمخشری بیان می‌دارد: «یقال الم فهو الیم کوجع فهو وجیع و وصف العذاب به... و الألم فی الحقیقه للمؤلم...» (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۶۰). در واقع، وی الم را مانند وجع به معنی درد می‌داند.

تفاوت واژه «ألم» با «لغوب» در تعدد معنا و نوع رنج و سختی است. همانطور که بیان گردید، واژه لغوب تنها دو مرتبه در آیات قرآن کریم به کار رفته است که یک بار در مورد عدم رنج و سختی خداوند به علت آفرینش است که در سوره ق آیه ۳۸ به آن اشاره نموده است و مورد بعد، در وصف بهشتیان است که در سوره فاطر آیه ۳۸ به عدم رنج و مرارت بهشتیان اشاره نموده است؛ اما واژه ألم ۷۵ مرتبه در ساختارهای مختلف در قرآن کریم استعمال شده است که خود نشان از تعدد معنای این واژه است و گستردگی دلالت معانی آن نسبت به واژه لغوب را می‌رساند. از طرفی، در نوع دلالت بر رنج و محنت، واژه ألم عام‌تر از واژه لغوب است؛ زیرا لغوب تنها بر «رنج و سختی و گرسنگی و تشنگی ناشی از کار و فعالیت» (بغوی، ۱۴۲۰، ج ۳، ص ۲۰۴) اطلاق می‌شود؛ درحالی‌که واژه ألم به معنای درد است.

۳-۴. نَصَب

واژه «نَصَب» به مفهوم ناتوانی، رنج، سختی، شر، بلا و درد و بیماری است (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۲، ص ۲۱۰). این واژه زمانی استعمال می‌شود که حال انسان به سبب بیماری یا سختی و رنج و حزن تغییر یابد (ابن درید، ۱۹۹۸، ج ۳، ص ۴۳۴). هرگاه واژه نصب با نون مضموم استعمال شود، مراد از آن بدی، شر و بلا یاست؛ همانگونه که در آیه ﴿رَبُّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ نِصْبًا وَ عَذَابٍ﴾ (ص: ۴۱/۳۸) از قول حضرت ایوب بیان شده است. این آیه از رنج و سختی‌هایی که برای آن حضرت پیش آمده است با «نُصَب» یاد می‌کند (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۲۲۵). لغت‌شناسان در رابطه با معنای این واژه معتقدند: معنای اصلی آن، اقامه و راست نگه داشتن چیزی است و نُصَب به مفهوم رنج از این معناست. در واقع، انسان راست‌قامت زمانی که دچار رنج و محنت شود، دیگر نمی‌تواند راست بایستد (ابن فارس، ۱۳۹۹، ج ۵، ص ۴۳۴). واژه نصب به همراه مشتقاتش در آیات قرآن، دارای معانی بسیاری از جمله برافراشتن، سهم، بهره و بت‌های سنگی یا عَلم نصب‌شده در یک مکان است.

از جمله موارد کاربرد «نَصَب» به مفهوم رنج و محنت، می‌توان به آیه ﴿وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ (توبه: ۹/۱۲۰) اشاره کرد که واژه «نَصَب» در این آیه، به معنی سختی و رنج ناشی از تشنگی و گرسنگی مجاهدان است. به علاوه، در آیه ﴿لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا﴾ (کهف: ۶۲/۱۸)، «نَصَب» به رنج و خستگی سفر که از قول حضرت موسی (ع) نقل گشته، تعبیر شده است (ابن عاشور، بی‌تا، ج ۱۰، ص ۲۲۵). در هر حال، واژه نصب برای بیان رنج و محنت استعمال می‌شود؛ حال چه رنج و سختی اندک یا بسیار باشد (ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲، ج ۳، ص ۳۶۴). شیخ طوسی نصب را چنین تفسیر می‌کند: «النَّصَب: التعب و الوهن الذی یکون عند الکد» (طوسی، ۱۳۷۸، ج ۷، ص ۶۸)؛ نَصَب به معنای رنج و سستی‌ای است که در نتیجه تلاش و فعالیت اتفاق افتاده باشد. خداوند در آیه ﴿لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ﴾ (حجر: ۴۸/۱۵)، رنج و سستی ناشی از کار را از متقیان بهشتی نفی

کرده است؛ زیرا برای اهل بهشت انواع نعمت‌ها فراهم است و برای رسیدن به مقصود خود، لازم نیست که تلاش کنند و خود را به رنج و محنت بیندازند (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۵۲۱).

از تفاوت‌های واژه «نَصَب» با «أَلَم» می‌توان به این نکته اشاره کرد که اگر چه هر دو به معنای رنج و درد دلالت دارند؛ اما واژه «أَلَم» تماماً بر درد اطلاق دارد؛ در صورتی که واژه «نصب» یکی از معانی آن درد است؛ چرا که واژه نصب معانی متفاوتی دارد که با توجه به شرایط و عبارت و دلالت‌ها مورد استفاده قرار می‌گیرد. در آیات قرآن کریم واژه «أَلَم» به مفهوم اصلی درد و رنج استعمال گردیده است؛ ولی واژه «نصب» همراه با مشتقات متفاوت و حرکات مختلف معناهای خاص دارد مانند آیه ﴿وَالِی الْجِبَالِ کَیْفَ نُصِبَتْ﴾ (غاشیه: ۱۹/۸۸) که دلالت بر برافراشته شدن کوه‌ها دارد و در آیه ﴿عَامِلَةً نَّاصِبَةً﴾ (غاشیه: ۳/۸۸) به معنای رنج، محنت کشیدن و رنج دیدن و سختی است. از دیگر معانی نصب می‌توان به آیه ﴿كَأَنَّهُمْ إِلَىٰ نُصَبٍ یُّوفُونَ﴾ (معارج: ۴۳/۷۰) اشاره کرد که به مفهوم پرچم و نشانه‌ای است که در راه می‌گذارند و یا در اردوگاه علم می‌کنند و «نَصَب» در آیه ﴿لَا یَمَسُّنَا فِیْهَا نَصَبٌ وَلَا یَمَسُّنَا فِیْهَا لُغُوبٌ﴾ (فاطر: ۳۵/۳۵) به معنای درد و سختی به کار رفته است (طوسی، ۱۳۷۸، ج ۸، ص ۴۲۳) و «نصب» در آیه ﴿أَنِّی مَسْنِیَ الشَّیْطَانِ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ﴾ (ص: ۴۱/۳۸) به سختی، اندوه و درد معنا شده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۷۴۵) که تفاوت معنایی و گستردگی دامنه معنایی واژه «نصب» نسبت به واژه «أَلَم» را نشان می‌دهد.

۴-۴. وَصَب

واژه «وَصَب» در لغت به معنای درد و مرض یا رنج و مشقت (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۱۹۶۵) و لاغر شدن جسم (زبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۷۹۷) و دوام و ثبات است (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۳، ص ۲۵۴). بنابر نظر ابن فارس، وصب لفظی است که بر دوام چیزی دلالت دارد: «وَصَب... کلمة تدل علی دوام شیء». «وَصَب الشَّیْءُ وَصُوبًا» بدین معناست که ادامه و استمرار یافت. او در این میان بیان می‌دارد: «و الوصب المرض الملازم الدائم»؛ وصب به معنای مرض همیشگی و دائمی است. «رجل وَصَب و مُوَصَّب» به کسی گفته می‌شود که دائماً در رنج و محنت باشد (ابن فارس، ۱۳۹۹، ج ۶، ص ۱۱۷). به انسانی که مبتلا به دردی باشد، گفته می‌شود: «رجلٌ وَصَب» یا «اصابه وصب». در واقع، واژه وَصَب را زمانی به کار می‌برند که انسان به سختی و درد شدید مبتلا شده باشد. به عنوان مثال، در آیه ﴿دُخُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ﴾ (صافات: ۹/۳۷)، عذاب واصل به معنای عذاب دائمی و همیشگی و دردآور است (ازهری، ۱۴۲۱، ج ۱۲، ص ۲۵۴). «مُوَصَّب» به معنای انسانی است که دردهای زیادی دارد (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۲۳۳). از ماده «وَصَب» فقط دو واژه در قرآن کریم آمده است. مفسرانی از جمله ابن عباس و مجاهد، واژه واصل در آیه ﴿دُخُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ﴾ (صافات: ۹/۳۷) را به دائم و ثابت معنا کرده‌اند (طوسی، ۱۳۷۸، ج ۸، ص ۴۸۴). در نتیجه معنای آیه می‌شود: عذاب آنان دائمی و ثابت است. برخی دیگر از مفسران، از جمله سُدّی و ابو صالح، از وصب به معنای دردآور بودن تعبیر نموده‌اند (ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲، ج ۴، ص ۴۶۷). همچنین، در آیه ﴿وَلَهُ مَا فِی السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّینُ وَاصِبًا﴾ (نحل: ۱۶/۵۲)، واژه واصل در مورد دین استعمال شده است. بنا به نظر فخر رازی، دین در این آیه به معنای طاعت است و معنای آیه این است که همه ما سوی الله همیشه منقاد و محتاج حق سبحانه هستیم (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۰، ص ۲۲۱). به عقیده برخی مفسران، وَصَب دردی را گویند که از جهت خستگی و سختی است و علت آن طولانی شدن کار و تلاش باشد. بنابراین، معنای آیه این است که اطاعت عبادت مخصوص خداست، اگر چه در آن سختی و رنج و درد باشد (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۵-۶، ص ۵۶۳). نیز، واصل را به معنای واجب، ثابت و پایداری می‌گویند که زایل نمی‌شود؛ به علت اینکه همه نعمت‌ها از خداست. در نتیجه، اطاعت از خدا واجب و ثابت است. (مصطفوی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۱۱۸)

واژه «نصب» با «وصب» اشتراکاتی دارد و اشتراک آنها در تعدد معانی این دو واژه است. همانطور که بیان شد، وصب به معنای دوام، ثبوت یا همراه شدن با مسائل ناخوشایند و ناشایست است؛ درحالی که واژه نصب دو معنا دارد که یکی به مفهوم رنج است و معنی دیگر آن، راست نگه داشتن و راست بودن و موارد مشابه آن که در آیات قرآن کریم به کار رفته است که در ذیل عنوان نصب بدان اشاره شد.

۴-۵. کَدَح

واژه کدح از (ک/د/ح) بر وزن «مَدَح» به مفهوم تلاش و کوششی است که همراه با رنج و محنت باشد (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۴۰۶). شرتونی کدح را به معنی زحمت انداختن در کار معنا کرده است (شرتونی، ۱۳۷۷، ج ۴، ص ۵۲۵). طبق دیدگاه برخی مفسران، «کدح» به معنای خراشی است که بر پوست بدن وارد شود. به همین جهت به تلاشی که منجر بر اثرگذاری بر روح انسان شود، اطلاق می‌گردد (آلوسی، ۱۴۱۷، ج ۱۵، ص ۲۸۹). این واژه تنها دو بار در سوره انشقاق تکرار شده است. بانو اصفهانی در تفسیر آیه ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾ (انشقاق: ۶/۸۴) آورده است: واژه کدح در آیه، به کارکردن با جدیت و جهد بسیار که در نفس پدیدار گردد، اشاره دارد (بانوی اصفهانی، ۱۳۶۱، ج ۱۵، ص ۶۶).

به باور راغب، منظور از ملاقات خداوند، درک نمودن قیامت و بازگشت به سوی خداوند است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۷۴۵). واژه «مُلَاقِيهِ» در آیه، دلالت بر ادامه‌دار بودن رنج و محنت انسان تا آن روز (ملاقات خداوند) دارد که - انسان چه نیکوکار باشد چه بدکار - اگر در زندگی با جهد به سوی خداوند حرکت کند، در نهایت، یا به آسانی و راحتی یا با رنج و عذاب به لقای الهی خواهد رسید. از نکات دیگری که ذیل این آیه بیان نموده‌اند، اشاره به حرف «إِلَى» است که مفهوم نهفته سیر و حرکت در کدح را می‌رساند (قرشی، ۱۳۷۱، ص ۹۶). فراء در مورد ضمیر در «مُلَاقِيهِ» می‌گوید: ضمیر «ه» در «مُلَاقِيهِ» به «كَدْحًا» برمی‌گردد که تقدیر آن چنین است: «فملاقي كدحك الذي هو عملك» (فراء، ۱۳۹۸، ج ۳، ص ۲۵۰)؛ بدین معنا که انسان به اعمال خود، باز می‌گردد و این محنت و رنج در برزخ هم ادامه خواهد داشت؛ زیرا پرونده اعمال بسته نخواهد شد. لفظ «كادح» برای احوال مختلفی استفاده می‌گردد؛ از جمله در فرمایش امام علی (ع) آمده است: «رُبَّ كَادِحٍ خَاسِرٍ» (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۹) که از کسی که تنها برای آمال دنیا تلاش می‌کند، با لفظ «كادح» یاد می‌کند.

انسان با توجه به آن شأنی که خداوند در نظام تکوین برای او قرار داده است برای رسیدن به لقاء الله در مسیر پرودگارش در تلاش و حرکت است. حرکتی که قطعاً در دنیا با راحتی و بدون رنج میسر نمی‌شود و در این مسیر ممکن است، انسان چه از نظر جسمی و چه روحی و روانی، دچار سختی و آسیب‌هایی گردد که این آسیب‌ها از آن جهت که برای رسیدن به پروردگار است، نه تنها منفی نیست، بلکه مثبت و سازنده است و سبب رشد و تعالی و کمال انسان می‌شود. از این جهت، نوع رنج و محنت و تحمل آن و پیامدی که از تحمل اینگونه رنج و سختی عاید انسان می‌گردد، این واژه را نسبت به برخی از واژگان دیگر که دلالت بر رنج و محنت دارد، متفاوت کرده است. بنابراین، واژه «کدح» از نظر معنای لغوی، از جهت اینکه به تلاش و کوشش همراه با رنج و سختی که سبب اثرگذاری در جسم و روح می‌شود، با واژگان مرارت و محنت مترادف است؛ اما در نتیجه صبر و بردباری در مسیر این نوع از رنج با سایر رنج‌ها متفاوت است.

۴-۶. کَبَد

«کَبَد» در لغت به معنای عضوی از اعضای بدن است و «کَبَد» بر وزن «حَسَد» به مفهوم دردی است که کَبَد (جگر سیاه) به آن مبتلا می‌شود و پس از آن به هر نوع از مشقت، محنت و رنجی که انسان به آن گرفتار آید، اطلاق شده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۶۹۵). برخی لغویون، کَبَد را سختی در زندگی معنا نموده‌اند و برای تأیید این معنا به این مصرع «لَمْ تَعَالِجْ عِشْ سَوْءَ فِی کَبَد» استناد کرده‌اند (فراهیدی، ۱۴۰۹، ج ۵، ص ۳۳۳). صاحب «التحقیق»، این واژه را به تحمل سختی و هر نوع عملی که با رنج و محنت و مشقت همراه باشد، معنا کرده است (مصطفوی، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۱۴). این واژه تنها یک مرتبه در قرآن کریم در آیه ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ﴾ (بلد: ۴/۹۰) به کار رفته است. تعبیر خداوند از خلق انسان در سختی، به ما گوشزد می‌کند که رنج و محنت و مشقت از هر سو و در همه مراحل حیات بر انسان احاطه دارد و هیچ مرحله‌ای از زندگی انسان نیست که همراه با محنت و مرارت نباشد. از آن روزی که روح بر بدن انسان در شکم مادر دمیده می‌شود تا روزی که از دنیا می‌رود، هیچ راحتی و آسایشی که خالی از محنت و رنج و مشقت باشد، نخواهد دید و هیچ خیر و سعادت خالی از شقاوت نخواهد یافت (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۴۸۸). با توجه به آنچه در رابطه با معنای لغوی واژه کَبَد ذکر شد، به نظر می‌رسد، جنبه اشتراکی همه معانی، بر نوعی محنت و رنج و سختی و مشقت ذاتی دلالت می‌کند. تفاوت این واژه با کَدَح در سرانجام حال انسانی است که دچار رنج و محنت گردیده است؛ زیرا از بررسی واژه کَبَد و همراه شدن آن با واژگان «خلقت و انسان» می‌توان برداشت کرد که مراد رنجی است که ناظر بر خلقت انسان است که هم جسم و هم روح را در بر می‌گیرد و تنها در صورت صبر و شکیبایی و ایمان واقعی، از این رنج عبور خواهد کرد و به رشد و تعالی خواهد رسید و اگر غیر از این باشد، بار منفی دارد و موجب تباهی و نابودی انسان می‌گردد. درحالی‌که از بررسی واژه کَدَح و سایر واژگان همراه آن اینگونه برداشت می‌شود که این نوع رنج هم، هر دو بعد انسان (جسمی و روحی) را شامل می‌شود و سبب پیشرفت و تعالی انسان می‌گردد. به همین جهت، پرونده این نوع از رنج که در آیه ۶ سوره انشقاق به آن اشاره شده است، هم در دنیا و هم در برزخ کاملاً بسته نشده است و انسان آن را تحمل می‌کند تا به هدف نهایی که لقاء الله است، برسد. در نتیجه، بار معنایی مثبت دارد.

۴-۷. عَنَت

واژه «عَنَت» به همراه مشتقاتش، ۵ بار در قرآن کریم به کار رفته است و یکی از واژگانی است که به‌طور مستقیم بر رنج و محنت دلالت دارد. اصل واژه «عَنَت» به معنای مشقت (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۲۵۹) و سختی (طریحی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۱۱) است. افزون بر این، لغت‌شناسان برای این واژه معانی دیگری از جمله هلاکت، گرفتارشدن در امری سخت، فساد و فحشا بیان کرده‌اند که همه این معانی، بیانگر مشقت و مرارت و نوعی سختی است (ابن معصوم مدنی، ۱۴۲۶، ج ۳، ص ۲۶۵). از ریشه «عَنَت» به صورت‌های مختلف صرفی در آیات قرآن کریم به کار رفته است؛ از جمله در آیه ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ...﴾ (توبه: ۱۲۸/۹) که اشاره به ناراحت‌شدن حضرت رسول(ص) به خاطر رنج و مشقت مؤمنان دارد. واژه «عنت» را به مفهوم «ضرر و هلاکت» نیز تفسیر کرده‌اند و «ما» در جمله «مَا عَنِتُّمْ» مصدریه است (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۴۱۲). شیخ طوسی در تفسیر «مَا عَنِتُّمْ» می‌نویسد: مراد از آن هر نوع رنج و مشقتی است که قلب انسان را تحت فشار قرار دهد و هیچ راه خروجی از آن محنت و رنج وجود نداشته باشد (طوسی، ۱۳۷۸، ج ۵، ص ۳۲۹). از نظر فخر رازی، مراد از «مَا عَنِتُّمْ» گناهانی است که انسان انجام می‌دهد (فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۱۰، ص ۸۸). به علاوه، در آیه ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّ فِیْكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِی کَثِیرٍ مِنَ الْأُمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَکِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَیْکُمُ الْإِیْمَانَ...﴾ (حجرات: ۷/۴۹)؛ «بدانید که در میان شما رسول خداست، اگر در بسیاری از امور از

شما اطاعت می‌کرد، مورد لعنت قرار می‌گرفتید، اما خداوند ایمان را برای شما محبوب گردانیده است.»، به اقدام پیامبر برای مانع شدن از به رنج و محنت افتادن مؤمنان اشاره می‌کند. در این آیه، واژه «عنت» همراه با لفظ «اطاعت» به کار رفته است که موجب تأمل می‌گردد. اطاعت نمودن پیامبر و ایمان که در دل مؤمنان زینت بخشیده شده است، در مقابل با کفر و عصیان و فسق قرار گرفته است و مراقبت از آن، سرانجام به رشد و هدایت انسان منجر خواهد شد. بر این اساس، مراقبت نکردن و پیروی نکردن از رسول اکرم (ص) و مرتکب فسق و گناه شدن - هر نوع گناهی از جمله کفر، فسق و سرپیچی کردن - که در تضاد با معانی رشد و هدایت و پیروزی است، سبب رنج و محنت انسان می‌گردد و این رنج و محنت، همانگونه که در توضیح آیه سوره توبه بیان شد، سبب ناراحتی و اندوه رسول خدا (ص) می‌شود (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۵، ص ۱۳۰).

بررسی‌های مذکور نشان می‌دهد، واژه «عنت» بار معنایی منفی دارد و ارتکاب گناه از علت‌های گرفتار شدن به آن است و ظرف تحقق آن، طبق آیات قرآن تنها دنیاست و از پیامدهای دنیوی آن، آسیب دیدن روح و روان انسان و از پیامدهای اخروی آن، هلاکت و ضلالت اوست. ارتباط این واژه با «کدح» در این است که واژه «کدح» مربوط به هر دو بعد جسمانی و روحانی انسان است و ظرف استقرار آن، برخلاف واژه «عنت» که تنها دنیا بود، هم دنیا و هم برزخ است که سبب رشد و پیشرفت و تعالی انسان می‌شود و بار معنایی مثبت دارد و نقطه مقابل واژه «عنت» است.

نتیجه‌گیری

طبق بررسی انجام شده، نتایج ذیل به دست آمد:

۱. مؤلفه‌های معنایی هر کدام از واژگان مربوط به محنت و مرارت در آیات قرآن نشان از این دارد که همه محنت‌ها و مرارت‌ها یک نوع نیستند و هر کدام به نوعی از رنج و محنت اشاره می‌کنند. از جمله اینکه محنت و مرارت ممکن است مثبت باشد یا منفی. اگر محنت و مرارت مثبت باشد، در مسیر تحقق تکامل و تعالی انسان خواهد بود و وسیله‌ای برای رشد معنوی و به خدای رسیدن می‌شود مانند واژه «کدح». از سویی، محنت و مرارت ممکن است، منفی باشد و سبب گمراهی و هلاکت انسان شود همانند واژه «عنت».
۲. از میان واژگان هم‌معنا و مترادف با محنت و مرارت، ممکن است یکی سبب آسیب روحی شود و انسان از جهت اینکه روح و روان او در معرض آسیب قرار گرفته است، به رنج و محنت بیفتد و یا ممکن است آسیب و محنت و رنج، فقط به جسم او وارد شود و انسان را خسته و ملول کند مانند واژه «لغوب» که بر رنج ناشی از گرسنگی و تشنگی و خستگی دلالت می‌کند.
۳. واژه «نصب» هر دو نوع آسیب جسمی و روحی را در بردارد که البته، سیاق و قرارگرفتن این واژه در کنار سایر واژگان همراه آن مشخص‌کننده رنج از نوع مثبت یا منفی است. اگر همراه با واژه «شیطان» باشد، منعکس‌کننده معنای منفی است؛ اما اگر با «فراغت» همراه شود، به معنای تلاش و کوشش همراه با رنج و محنت است.
۴. واژه «کدح» بر هر دو بُعد انسان تأثیر می‌گذارد و موجب رنج و سختی می‌شود و تنها محدود به دنیا نمی‌گردد و در عالم برزخ هم ادامه دارد؛ زیرا پرونده انسان در عالم برزخ هنوز به طور کامل بسته نشده است.
۵. از بررسی واژه «کبد» به این نتیجه می‌رسیم که اگر انسان بر رنجی که بر او تحمیل شده است، صبر و بردباری پیشه کند، سرانجامش ختم به رشد و سعادت می‌شود و در صورت صبر نکردن، گرفتار هلاکت و نابودی می‌گردد.
۶. واژه «وصب» به معنای دوام، ثبوت و یا همراه شدن با مسائل ناخوشایند و ناشایست است.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
آزادی، پرویز. (۱۳۸۴). مؤلفه‌های معنایی حق در قرآن کریم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه امام صادق(ع).
الوسی، شهاب‌الدین سید محمود. (۱۴۱۷). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی. محمد حسین عرب (مصحح)، دار الفکر.
ابن درید، محمد بن حسن. (۱۹۹۸). جمهرة اللغة. دار العلم للملایین.
ابن عاشور، محمد بن طاهر. (بی‌تا). التحریر و التنویر. مؤسسة التاریخ.
ابن عطیة أندلسی، عبدالحق بن غالب. (۱۴۲۲). المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز. عبدالسلام عبدالشافی (محقق)، دار الکتب العلمیة.
ابن فارس، احمد. (۱۳۹۹). معجم مقاییس اللغة. دار الفکر.
ابن معصوم مدنی، سید علی بن احمد. (۱۴۲۶). الطراز الاول. مؤسسة آل البيت(ع) لإحياء التراث.
ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). لسان العرب. دار الفکر.
ابن میثم بحرانی، کمال‌الدین میثم بن علی. (۱۳۷۹). شرح نهج البلاغه. دفتر نشر الکتاب.
ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱). تهذیب اللغة. دار إحياء التراث العربی.
اسدی، احمد؛ غلامی، محبوبه و نصرتی، شعبان. (۱۳۹۵). تحلیلی بر معناشناسی واژه «کبد» در قرآن کریم با الهام از روش توشیهکو ایزوتسو. ذهن، ۱۷(۶۷)، ۷۷-۱۰۲.
بانو اصفهانی، سیده نصرت امین. (۱۳۶۱). مخزن العرفان در تفسیر قرآن. نهضت زنان مسلمان.
باقری، مه‌ری. (۱۳۷۴). مقدمات زبان شناسی. دانشگاه تبریز.
بغوی، حسین بن مسعود. (۱۴۲۰). معالم التنزیل فی تفسیر القرآن. مهدی عبدالزاق (محقق)، دار احیاء التراث العربی.
بیضاوی، عبد الله بن عمر. (بی‌تا). انوار التنزیل و اسرار التأویل. مؤسسه علمی.
پالمر فرانک. (۱۳۴۶). نگاهی تازه به معنی‌شناسی. کوروش صفوی (مترجم). مرکز.
جودوی، امیر؛ شایق، محمدرضا و فلاح مدواری، محمدرضا. (۱۳۹۹). از کدح تا لقاء الله؛ بازخوانی اجتماعی و سیاسی امکان «لقاء الله». نشریه سیاست متعالیه، ۸(۴)، پیاپی: ۳۱، ۶۵-۸۴. <https://doi.org/10.22034/sm.2021.113966.1444>
جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶). الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة. دار العلم للملایین.
حمیدی، نشوان بن سعید. (۱۴۲۰). شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکولم. دارالفکر.
حویزی، عبدعلی بن جمعه. (۱۳۸۳). تفسیر نور الثقلین. دار التفسیر.
خرانی، ناصر و کرمی، فیروزه. (۱۳۹۹). مفهوم واژه تمحیص در قرآن کریم و احادیث معصومان (علیهم‌السلام)، پژوهشنامه قرآن و حدیث، ۱۳(۱)، پیاپی: ۲۶، ۸۵-۱۱۱. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20080417.1399.13.26.4.9>
خوش منش، ابوالفضل. (۱۳۹۶). رابطه لفظ و معنا در ساختار نظم آهنگ قرآن. کتاب‌های مهم، ۷(۲)، پیاپی: ۱۷، ۷۷-۱۰۰.
راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات الفاظ القرآن. دار العلم.
زبیدی، محمدمرتضی. (۱۴۱۴). تاج العروس من جواهر القاموس. دار الفکر.
زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل. دار الکتاب العربی.
صاحب، اسماعیل بن عباد. (۱۴۱۴). المحيط فی اللغة. عالم الکتب.
صفوی، کوروش. (۱۳۹۷). درآمدی بر معناشناسی. سوره مهر.
طباطبایی، سیدمحمد حسین. (۱۳۷۴). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ناصر خسرو.
طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲). جامع البیان فی تفسیر القرآن. دار المعرفه.
طریحی، فخرالدین بن محمد. (۱۳۷۵). مجمع البحرین. احمد حسینی اشکوری (محقق)، مکتبه المرتضویه.
طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۷۸). التبیان فی تفسیر القرآن. احمد قصیر عاملی (محقق)، دار احیاء التراث العربی.
فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰). مفاتیح الغیب. دار احیاء التراث العربی، چاپ: سوم.
فراء، یحیی بن زیاد. (۱۹۲۸). معانی القرآن. الهیئة المصریة العامة للکتاب.
فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۹). العین. دار الهجرة.

قائم‌نیا، علیرضا و فتحی، علی. (۱۳۹۹). معناشناسی (۱)، پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
قرشی، سیدعلی اکبر. (۱۳۷۱). قاموس القرآن. دار الکتب الاسلامیه.
مصطفوی، حسن. (۱۳۷۴). التحقيق فی کلمات القرآن. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
معرفت، محمدهادی. (۱۳۸۱). علوم قرآنی. التمهید.

References

The Holy Quran.

Nahj al-Balagha.

- Alusi, Shihab al-Din Seyyed Mahmoud. (1997). *Ruh Al-Ma'ani fi Tafseer Al-Qur'an Al-'Adhim wa Al-Sab' Al-Mathani* (edited by Muhammad Hussein Arab). Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Asadi, Ahmad; Gholami, Mahbubeh, & Nusrati, Shaaban. (2016). An analysis of the semantics of the word "liver" in the Holy Quran inspired by the method of Toshihiko Izutsu. *Mind*, 17(67), 77-102. [In Persian]
- Azadi, Parviz. (2005). Semantic Components of Truth in the Holy Quran. Master's thesis, Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology and Islamic Studies, Imam Sadiq University. [In Persian]
- Azhari, Muhammad bin Ahmad. (2001). *Tahdhib al-Lughah*. Dar Ihya al-Arabi. [In Arabic]
- Baghavi, Hussein bin Masoud. (2000). *Maalam al-Tanzil fi Tafsir al-Qur'an* (edited by Mahdi Abdul Razzaq). Dar Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Bagheri, Mehri. (1995). *Introduction to Linguistics*. University of Tabriz. [In Persian]
- Banu Isfahani, Seyyedah Nusrat Amin. (1982). *Al-Makhzan al-Irfan in the interpretation of the Quran*. Muslim Women's Movement. [In Arabic]
- Beidawi, Abdullah bin Omar. (n.d.). *Anwar al-Tanzil and Asrar al-Taawil*. Scientific institute. [In Arabic]
- Fakhr Razi, Muhammad bin Omar. (2000). *Mafatih al-Ghayb* (3rd edition). Dar Ihya al-Turat al-Arab. [In Arabic]
- Fara, Yahya bin Ziyad. (1928). *The meanings of the Quran*. By the Egyptian Book Authority. [In Arabic]
- Farahidi, Khalil bin Ahmad. (1989). *Al-Ain*. Dar Al-Hijrah. [In Arabic]
- Ghaeminia, Ali Reza, & Fathi, Ali. (2020). *Semantics (I)*, Research Institute of the Seminary and University. [In Persian]
- Hamidi, Nashwaan bin Saied. (2000). *Shams al-Uloom wa Dava al-Kalam al-Arab min al-Kaloum*. Dar al-Fekr. [In Arabic]
- Huwaizi, Abdul Ali bin Juma. (2003). *Noor al-Saqalain Interpretation*. Dar Al-Tafsir. [In Arabic]
- Ibn Ashur, Muhammad bin Tahir. (n.d.). *Al-Tahrir wa al-Tanvir*. Mas'at al-Tarikh. [In Arabic]
- Ibn Atiyah al-Andalusi, Abdul-Haqq bin Ghalib. (2002). *Al-Muharrar al-Wajiz fi tafsir al-Kitab al-Aziz* (edited by Abdul-Salam Abdul-Shafi). Dar al-Kitab al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Ibn Duraid, Muhammad bin Hassan. (1998). *Jamharah al-Lughah*. Dar al-Ilm for millions. [In Arabic]
- Ibn Faris, Ahmad. (2020). *Mu'jam Maqayyis al-Lughah*. Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Manzur, Muhammad bin Mukaram. (1414). *Lisan al-Arab*. Dar al-Fikr. [In Arabic]
- Ibn Ma'sum Madani, Sayyid Ali bin Ahmad. (2006). *The First Row*. Al-Bayt Institute for the Revival of Heritage. [In Arabic]
- Ibn Maytham Bahrani, Kamal al-Din Maytham bin Ali. (2000). *Explanation of Nahjul al-Balagha*. Daftar Nashr al-Kitab. [In Arabic]
- Jodavi, Amir; Shaye, Mohammad Reza, & Falah Madvari, Mohammad Hassan. (2019). From Kadh to the meeting of Allah; Social and political reading of the possibility of "meeting Allah". *Al-Taaliyah Journal of Politics*, 8(31), 65-84. [In Persian] <https://doi.org/10.22034/sm.2021.113966.1444>
- Johari, Ismail bin Hamad. (1997). *Sihah: Taj al-Lugha and Sihah al-Arabiya*. Dar al-Alam for the Muslims. [In Arabic]

- Kharaei, Nasser, & Karami, Firoozeh. (2010). The concept of the word Tamhis in the Holy Quran and the hadiths of the infallibles (peace be upon them). *Journal of Quran and Hadith*, 13(26), 85-111. [In Persian] <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20080417.1399.13.26.4.9>
- Khoshmanesh, Abul-Fazl, (2017). The relationship between word and meaning in the structure of the rhythm of the Quran. *Kitab Qayyim*, Fall and Winter. Issue 16. [In Persian]
- Marefat, Muhammad Hadi. (2002). *Quranic Sciences*. Al-Tamhid. [In Persian]
- Mustafavi, Hassan. (1995). *Investigation of the Words of the Quran*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic]
- Palmer, Frank. (1967). *A new look at semantics*. Kurosh Safavi (translator). Markaz Publications. [In Persian]
- Qurashi, Seyyed Ali Akbar. (1992). *Dictionary of the Quran*. Dar Al-Kutb Al-Islamiyya. [In Arabic]
- Ragheb Isfahani, Hussein bin Muhammad. (1992). *The vocabulary of the Quran*. Dar Al-Ilm. [In Arabic]
- Safavi, Kurosh. (2018). *Introduction to semantics*. Surah Mehr. [In Persian]
- Sahib, Ismail bin Ebad (1994). *Al-Muhīt fī al-Lughah. Ālam al-Kutub*. [In Arabic]
- Tabari, Muhammad bin Jarir. (1992). *Majma al-Bayan in the interpretation of the Quran*. Dar al-Maraf. [In Arabic]
- Tabarsi, Fadl bin Hassan. (1993). *Majma al-Bayan in the interpretation of the Quran*. Nasser Khusraw. [In Arabic]
- Tabatabaei, Sayyed Muhammad Hussein. (1995). *Al-Mizan Interpretation of the Quran*. Al-Alamy Publications Foundation. [In Arabic]
- Turaihi, Fakhr al-Din bin Muhammad. (1996). *Majma al-Baharin* (edited by Ahmad Hussaini Ashkori). Maktaba al-Murtazawiyah. [In Arabic]
- Tusi, Muhammad bin Hassan. (1999). *Al-Tibyan in the interpretation of the Quran* (edited by Ahmad Qusayr Ameli). Dar Ihya al-Turat al-Arab. [In Arabic]
- Zamakhshari, Mahmoud bin Omar. (1987). *The discoverer of the facts of the mysteries of the download and the eyes of the statements in the aspects of interpretation*. Dar Al-Kitab Al-Arabi. [In Arabic]
- Zubaidi, Muhammad Mortada. (1994). *Tāj al-‘Arūs min Jawāhir al-Qāmūs*. Dar Al-Fikr. [In Arabic]